

**ՄՇՏԱՂԻՏԱՐԿՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՈՐԱԿԻ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆ
(Երևանի պետական համալսարանի օրինակով)**

Բրուտյան Անահիտ

*բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Երևանի պետական համալսարան,
Հայաստանի Հանրապետություն,
anahitbrutyanyan@ysu.am
<https://orcid.org/0009-0000-4468-2478>*

Ամփոփում

Բարձրագույն կրթության անընդհատ զարգացող և բարդ համակարգում արդյունավետ կառավարումն ու կրթության բարձր որակի ապահովումը պահանջում են համակարգում տեղի ունեցող գործընթացների մշտական վերլուծություն և առկա («մշտատև») կամ նորահայտ տարաբնույթ խնդիրների լուծում: Այդ առումով առանձնահատուկ նշանակություն է տրվում մշտադիտարկմանը (մոնիթորինգ), որը, մի կողմից, դիտվում է որպես առկա իրավիճակն ու իրողություններն ուսումնասիրելու և գնահատելու գործիք, մյուս կողմից՝ կրթական կազմակերպության առաջընթացն ապահովելու համար անհրաժեշտ տեղեկատվություն ձեռք բերելու կարևոր միջոց: Կրթության որակի մշտադիտարկումը կրթության համակարգի կառավարման արդյունավետության բարձրացման և ուսումնական գործընթացների բարելավման կարևորագույն պայմաններից է:

Հոդվածում փորձ է արվում արժևորելու կրթության, մասնավորապես բարձրագույն կրթության ոլորտում մշտադիտարկման դերը, Երևանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ) օրինակով համակողմանիորեն դիտարկվում և ներկայացվում են բուհում կրթական ծրագրերի (ԿԾ) մշտադիտարկման իրականացման ու դրա արդյունքում ԿԾ-ների բարելավման ուղղությամբ անհրաժեշտ գործողությունների սահմանման, դրանց արդյունավետությունն ապահովող միջոցառումների պլանավորման ու կատարման գործընթացները:

Բանալի բառեր. *ԵՊՀ, մշտադիտարկում (մոնիթորինգ), ֆոկլուս-խումբ, որակի ապահովում, բոլոնյան գործընթաց, կրեդիտային համակարգ, կրթական ծրագիր, կրթության որակ:*

Հոդվածում դիտարկվող խնդրի էությունը: Որպես ուսումնասիրության առարկա՝ ընտրվել է բուհում կրթական ծրագրերի մշտադիտարկման գործընթացը՝ այն դիտարկելով իբրև բարձրագույն կրթության որակի ապահովման և բարձրացման, ինչպես նաև բուհի կրթական գործունեության կառավարման կարևոր գործոններից մեկը:

Հետազոտության նպատակն է ԵՊՀ օրինակով վերլուծաբար ներկայացնել և արժևորել բուհական կրթության արդյունավետության բարձրացման գործընթացում մշտադիտարկման կարևոր դերակատարումը, դիտարկել նրա իրակա-

նացման առանձնահատկությունները, մեթոդները, արդյունքների համադրման և ամփոփման մեթոդաբանությունը:

Թեմայի արդիականությունը: Նորագույն տեխնոլոգիաների սրարշավ մուտքը հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներ զգալիորեն փոխել և շարունակում է փոփոխել դրանց զարգացման պայմանները, ընթացքը, դրանց նկատմամբ պահանջներն ու ակնկալիքները՝ շեշտը դնելով արդյունքի որակի ապահովման վրա: Այդ ամենը պահանջում է նաև որոշակի փոփոխությունների իրականացում տվյալ ոլորտի կառավարման կազմակերպական գործընթացներում:

Բարձրագույն կրթության արդիականացման ու արդյունավետության աճի հիմնական պայմաններից մեկը նրա որակի անհրաժեշտ մակարդակի ապահովումը և բարելավումն է: Այս տեսանկյունից կարևորվում է բուհի գործունեության բոլոր ոլորտներում, հատկապես ուսումնական և գիտական ուղղություններով գործընթացների արդյունքների մշտադիտարկումը:

Գիտական նորույթը: Հոդվածում ԵՊՀ օրինակով համակողմանիորեն դիտարկվում և ներկայացվում են բուհում կրթական ծրագրերի մշտադիտարկման իրականացման, դրանց բարելավման և արդյունավետության ապահովման ուղղությամբ անհրաժեշտ գործողությունների սահմանման, միջոցառումների պլանավորման և կատարման գործընթացները:

Ուսումնասիրության մեթոդաբանության հիմքում մշտադիտարկման կազմակերպման և իրականացման առանձնահատկությունների ներկայացումն ու վերլուծությունն են, դիտարկման արդյունքների ընդհանրացումն ու դրանց հիման վրա արված եզրահանգումները:

Հիմնախնդրի վերաբերյալ գրականության վերլուծություն: Բարձրագույն կրթության որակի ապահովման և գնահատման ուղղությամբ իրականացվող գործընթացների շարքում առանձնակի ուշադրություն է գրավում բուհական կյանքի տարբեր ոլորտների կամ առանձին գործընթացների մշտադիտարկումը: Բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի և արդյունավետության բարձրացման, ոլորտի հիմնախնդիրների վերհանման, դիտարկման և լուծման ուղիների կիրառման հարցերին և այդ համատեքստում մշտադիտարկման՝ որպես կարգավորող, հաշվեկշռող գործոնի դերին անդրադարձել են ոլորտի հայ և օտարազգի բազմաթիվ մասնագետներ: Նրանք կրթական ծրագրերի բարելավման, բոլոնյան գործընթացի համատեքստում կրթության որակի՝ եվրոպական սահմանված չափանիշներին և չափորոշիչներին համապատասխանեցման առնչությամբ իրենց իրականացրած ուսումնասիրությունների արդյունքները ներկայացրել են թե՛ մասնագիտական հանդիպումների, քննարկումների, գիտաժողովների, աշխատաժողովների ընթացքում, թե՛ հոդվածների, մենագրությունների, դասագրքերի, ուսումնական, մեթոդական ձեռնարկների, ուղեցույցների և այլնի տեսքով: Մեր հոդվածում սեփական դիտարկումներին և կատարած քննական վերլուծություններին ու արդյունքների համադրումներին զուգահեռ անդրադարձել ենք մի շարք հեղինակների (Յու. Մարգսյան, Ա. Բու-

դադյան, Ն. Հարությունյան, Ա. Գրիգորյան, Ն. Աբակումովա, Ն. Վորոնովա, Տ. Կանաշնիչ, Տ. Բորովկովա, Ի. Մորև, Ա. Լոյկո, Ս. Նեստերենկով և ուրիշներ) աշխատանքներին և խնդրո առարկայի առնչությամբ դրանցում արտահայտված հիմնական գաղափարներին, փաստերին, փաստարկումներին, հիմնավորումներին և այլն: Միաժամանակ անդրադարձել ենք հիմնախնդրին առնչվող օրենսդրական և նորմատիվ մի շարք փաստաթղթերի:

Հիմնական նյութի շարադրանքը: Յուրաքանչյուր երկրի առաջընթացն առաջին հերթին պայմանավորված է նրա մտավոր ներուժով, բոլոր բնագավառներում բարձր մակարդակի գիտելիքներով օժտված կադրերի առկայությամբ, որի ապահովման հիմնական հանձնառուն կրթության, առանձնապես բարձրագույն մասնագիտական կրթության համակարգն է: «Կրթությունն այսօր ակտիվ գիտելիքների արտադրություն է, որն ապահովում է հասարակության զարգացումը բոլոր ուղղություններում» [1, էջ 80]:

Հայաստանի Հանրապետության կրթության մինչև 2030 թվականի զարգացման պետական ծրագրով սահմանված է. «Հայաստանի Հանրապետության կրթության համակարգը պետական կրթական չափորոշիչների, պետական հավատարմագրման չափանիշների, կրթության հաջորդականությունն ապահովող՝ տարբեր մակարդակի և ուղղվածության կրթական ծրագրերի, ուսումնական հաստատությունների, ոչ ֆորմալ և ինֆորմալ կրթության կառույցների և նախաձեռնությունների, ինչպես նաև կրթության կառավարման մարմինների և սոցիալական գործընկերների փոխկապակցված ամբողջությունն է» [9, էջ 3]: «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքով ամրագրված է. «Բարձրագույն մասնագիտական կրթության նպատակը բարձր մասնագիտական որակավորման կադրերի պատրաստումն ու վերաորակավորումն է, միջնակարգ ընդհանուր և միջին մասնագիտական կրթության հիմքի վրա անձի՝ կրթության զարգացման պահանջմունքների բավարարումը» [8, հ. 24]:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո անկախություն հռչակած Հայաստանի Հանրապետությունում ձեռնարկված բազմազան գործընթացների շարքում իրենց կարևորությամբ զգալի տեղ ունեցան նաև կրթական բարեփոխումներն ու նորամուծությունները: «Հասարակության կրթվածության հիմնախնդիրը որոշիչ դեր ունի ազգերի ժամանակակից և սոցիալական նշանակություն ունեցող արժեքային համակարգի, հասարակության կողմնորոշվածության, մարդու կողմից իր դերի գիտակցված ընտրության համար: Կրթությունը կոչված է կատարելու, աջակցելու և զարգացնելու հասարակության արժեքային համակարգը: Բարեփոխումների նպատակը նաև կրթության համակարգի կայուն զարգացման մեխանիզմների ստեղծումն ու մշակումն է, հասարակության պահանջներին դրա համապատասխանության և արդյունավետության ապահովումը» [2, էջ 6],– գրում են Ն. Հարությունյանը և Ա. Գրիգորյանը:

Դեռևս 1990-ական թթ. առաջին կեսին մեր հանրապետության բարձրագույն կրթության համակարգում անցում կատարվեց որակավորումների երկաստիճան համակարգին՝ բակալավրի և մագիստրոսի կրթական ծրագրերի

ներմուծմամբ: Նախորդ հասարակարգում ամրակայված հնգամյա բարձրագույն կրթությանը փոխարինելու եկավ նոր համակարգ, որի արդյունավետ կիրարկումն ապահովելու նպատակով ձեռնարկվեցին ծրագրային բարեփոխումներ, կազմակերպական և կառուցվածքային փոփոխություններ՝ պայմանավորված գլոբալացվող աշխարհում բարձրագույն կրթության բնագավառում կատարվող փոփոխություններով և թելադրված բոլոնյան գործընթացի պահանջներով: «Բոլոնիայի գործընթացը մեկնարկել է 1999 թ., երբ 29 եվրոպական երկրների կրթության նախարարները հանդիպեցին իտալական Բոլոնիայում և ստորագրեցին մի հռչակագիր, որն ամրագրում էր բոլոր այն պահանջները, որոնք անհրաժեշտ էին մինչև 2010 թ. ԵԲԿՏ-ն ստեղծելու համար» [3, էջ 7]: Ու թեև արդեն հետագա տասնամյակի ավարտին պարզ դարձավ, որ նախատեսված ժամանակահատվածը բավարար չէր այդ որոշումը լիովին իրականացնելու համար, այդուհանդերձ գործընթացը լայնորեն ծավալվեց՝ ներգրավելով աշխարհի բազմաթիվ երկրներ:

Հայաստանի Հանրապետությունը բոլոնյան գործընթացին միացավ 2005 թ. և կարճ ժամանակ անց անդամ երկրների նման որդեգրեց բուհական կրթության եռաստիճան համակարգին անցնելու քաղաքականությունը: Նախորդ տասնամյակում բարձրագույն կրթության համակարգ ներմուծված որակավորումների երկու աստիճաններին (բակալավրիատ, մագիստրատուրա) շուտով հավելվեց երրորդը (հետազոտողի որակավորում): Բազմաթիվ փոփոխությունների շարքում հրատապ դարձան բարեփոխումները ինչպես բարձրագույն կրթության համակարգում, այնպես էլ գիտահետազոտական ոլորտում:

Ուսումնական գործընթացում ձեռնարկված առաջին բարեփոխումներից մեկը կրեդիտային համակարգի ներդրումն էր: Բոլոնիայի հռչակագրի կարևորագույն նպատակներից մեկով սահմանված է. «Հիմնադրել կրեդիտային համակարգ, ինչպիսին է ECTS-ը՝ որպես ուսանողների մեծամասշտաբ շարժունությունը խթանող միջոց: Կրեդիտները կարելի է ձեռք բերել նաև բարձրագույն ուսումնական հաստատություններից դուրս, եթե այդ կրեդիտները ճանաչված են ընդունող շահագրգիռ համալսարանների կողմից» [4, էջ 192]: Գործող կրթական համակարգից կրեդիտայինին անցնելու ժամանակահատվածում անհրաժեշտ էր հաղթահարել բազմաթիվ խոչընդոտներ, միջոցներ ձեռնարկել տարաբնույթ հարցերի լուծման համար, և այս համատեքստում կարևորվեց հատկապես կրթության որակի ապահովումը:

Երևանի պետական համալսարանը հայաստանյան բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների շարքում առաջիններից էր, որտեղ, ԵԲԿՏ (Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածք - Մ. Բ.) պահանջներին և սկզբունքներին համապատասխան, մշակվեց և ներդրվեց որակի ներքին ապահովման համակարգ: Մկսած 2007/2008 ուսումնական տարվանից՝ ԵՊՀ մագիստրատուրայում, իսկ 2008/2009 ուստարվանից նաև բակալավրիատում բոլոր մասնագիտությունների գծով ներդրվեց ուսումնառության կրեդիտային համակարգը, որի գործունեության հիմքում առաջին հերթին բուհի կողմից մշակված և հաստատ-

ված կրեդիտային համակարգով բակալավրի և մագիստրոսի կրթական ծրագրերի կառուցվածքը և բովանդակությունը սահմանող փաստաթղթերն էին, ուսումնական գործընթացի կազմակերպման կարգերը, համապատասխան կրթական ծրագրերի արմատապես վերակառուցված ուսումնական պլանները և այլն: Անցած տասնամյակների ընթացքում ԵՊՀ-ում այդ գործընթացները պարբերաբար վերակազմակերպվել են՝ համապատասխանեցվելով առկա պահանջներին և միջազգային չափանիշներին: Անշուշտ, ուղղորդիչ գործոնը առաջին հերթին բուհի զարգացման ռազմավարական ծրագրով սահմանված խնդիրներն ու նպատակներն են: Կրթության որակի գնահատմանը, բարելավմանը և արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված գործընթացների իրականացումը ԵՊՀ առաջնահերթություններից է, ինչը սահմանված է նաև ԵՊՀ տարբեր ժամանակահատվածների զարգացման ռազմավարական ծրագրերում: Այդ տեսակետից ԵՊՀ որակի ապահովման համակարգը հիմնվում է, մասնավորապես, կրթական ծրագրերի մշակման, հաստատման, մշտադիտարկման և պարբերական վերանայման հստակ սահմանված սկզբունքների և ընթացակարգերի վրա: «Ռազմավարական պլանավորումը բուհի կողմից իրականացվող գործընթաց է՝ գնահատելու, թե ինչ է ցանկանում անել բուհը իր առաքելությունը և հիմնական նպատակները երկարաժամկետ հեռանկարում արդյունավետ կերպով իրականացնելու համար... Ռազմավարական ծրագիրը ենթակա է մշտական մշտադիտարկման ու ընտրված ուղղությամբ առաջընթացի պարբերական գնահատման և պետք է կարգաբերվի նոր իրողություններին համապատասխան» [6, էջ 4]:

Բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի անհրաժեշտ մակարդակի ապահովման պայմաններից կարևորագույնը, թերևս, կրթական ծրագրերի իրականացման, հատկապես դասավանդման արդյունավետության ապահովումն է: Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին ՀՀ օրենքում (Նախագիծ) կրթական ծրագիրը սահմանվում է որպես «բարձրագույն կրթության որևէ մակարդակի և մասնագիտության ուսումնական և հետազոտական բաղադրիչների ամբողջություն, որն իրականացվում է ուսումնառության որոշակի վերջնարդյունքներով պայմանավորված հաջորդականությամբ և դասավանդման մեթոդներով» [5, հ.3]: Ըստ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի՝ «Կրթական ծրագիրը սահմանում է որոշակի մակարդակ և ուղղվածություն ունեցող կրթության բովանդակությունը, անհրաժեշտ գիտելիքների և հմտությունների ծավալը» [8, հ. 10]: ԵՊՀ-ում պարբերաբար և շարունակաբար իրականացվող կրթական ծրագրերի կառուցվածքային և բովանդակային վերափոխումները համահունչ են աշխատաշուկայի արդի պահանջներին և որակավորումների ազգային, միջառք մասնագիտությունների գծով նաև ոլորտային շրջանակներին:

Կրթական ծրագրերի որակի ապահովման արդյունավետության համար, ինչ խոսք, բարելավման գործընթացները կարևոր նշանակություն ունեն: Այդուհանդերձ, առանց լուրջ դիտարկումների և գնահատումների, խնդիրների և ռիսկերի բացահայտման, բացերի և բացթողումների վերհանման, դրանք շտկելու,

լրացնելու հնարավորությունների ուրվագծման և այլ գործողությունների ձեռնարկման անհնար է ակնկալել, առավել ևս ապահովել կրթական ծրագրերի բարելավման ուղղությամբ ցանկալի արդյունք: Այս կարևոր խնդրի իրականացման արդյունավետ մեխանիզմներից է մշտադիտարկումը:

Ըստ Տ. Բորովկովայի և Ի. Մորևի՝ մշտադիտարկումն ամենաընդհանուր ձևով կարելի է սահմանել որպես «որևէ գործընթացի նկատմամբ մշտական հսկողություն՝ նպատակ ունենալով վերհանելու նրա համապատասխանությունը ցանկալի արդյունքին կամ ելակետայի դիրքին» [12, էջ 73]: Մշտադիտարկման էության վերաբերյալ առավել ամբողջական պատկերացում տալու համար մեր կողմից վերը հիշատակված և այլ հեղինակներ հանգամանորեն ուսումնասիրել են, թե ինչպես է այն դրսևորվում տարբեր ոլորտների առնչությամբ կիրառվելիս: Ըստ արձանագրված արդյունքների՝ նկատվում է, որ մշտադիտարկման կիրառման տեսության և պրակտիկայի ամենամեծ զարգացումը վերագրվում է բնապահպանության (էկոլոգիա) և սոցիոլոգիայի ոլորտներին:

Մասնագետների պատրաստման որակի ապահովման ներքին համակարգը ենթադրում է մշտադիտարկման անցկացում, որը ժամանակակից հեղինակների կողմից դիտարկվում է որպես կրթական գործընթացի իրականացման կարևորագույն գործոնների վերաբերյալ տվյալների հավաքագրման համակարգված ընթացակարգ և հետազոտության արդյունքների տվյալների շտեմարան ստեղծելու գործիքամիջոց [15, էջ 135]:

Մշտադիտարկումը դիտարկելով որպես կրթության որակի ուսումնասիրության գիտական մեթոդ՝ Ն. Կոլոսովան կարծում է, որ այն կրթության առավել նշանակալի որակական բնութագրերի վերաբերյալ տվյալների հավաքագրման, դրանց մշակման, վերլուծության և մեկնաբանության նպատակաուղղված, համակարգված, հատուկ կազմակերպված համակարգ է, որի նպատակն է ստանալ որակյալ ու տվյալ ժամանակային տեղեկատվություն կրթական գործընթացների և արդյունքների՝ կարգավորող (նորմատիվային) պահանջներին, ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց կարիքներին համապատասխանության վերաբերյալ, և անհրաժեշտ է կրթական հաստատության հետագա զարգացման կանխատեսման համար [14, էջ 135]:

Անդրադառնալով վերջին տարիներին մեծ ուշադրություն պահանջող բարձրագույն կրթության որակի բարձրացման խնդրին՝ որոշ մասնագետներ նշում են բարձրագույն կրթության որակի ամբողջական մոդելի մշակման անհրաժեշտությունը: Մյուսները դիտարկում են տարբեր ասպեկտներ, որոնք ազդում են կրթության որակի վրա: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում կրթության որակի գնահատման տեխնոլոգիաներին և մշտադիտարկմանը՝ որպես կրթության որակի գնահատման գործիքամիջոցի [15, էջ 135]:

Մշտադիտարկումը՝ որպես կրթական ծառայությունների որակի նպատակային երկարաժամկետ վերահսկում ու գնահատում, արժեքավոր է հատկապես այն առումով, որ թույլ է տալիս ախտորոշել տվյալ գործընթացի վիճակը,

Ժամանակին ճշգրտումներ կատարել առարկաների դասավանդման նպատակների, բովանդակության և տեխնոլոգիաների շրջանակում, ինչպես նաև նախագծել ուսումնական գործընթացում ուսանողների անձնական զարգացման ընթացքն ու արդյունքները [16, էջ 131]:

Ընդգծելով այն միտքը, որ բարձրագույն կրթության ոլորտում առավելագույն արդյունքի հասնելու համար անհրաժեշտ է ապահովել որակյալ կրթության ձեռքբերում յուրաքանչյուր աստիճանում՝ Ն. Վորոնովան և Տ. Կանաշնիչի կարծիքով պայմաններից մեկը համակարգված մշտադիտարկման անցկացումն է, որով հնարավոր է ազդել ձեռք բերվող կրթության որակի վրա, ժամանակին կարգավորել նպատակներն ու ուսուցման արդյունքները, ապահովել կրթական աստիճանների փոխկապակցվածություն [13, էջ 29]:

Սկզբում մշտադիտարկում իրականացվել է հողագիտության, շրջակա միջավայրի պահպանության և հարակից այլ գիտությունների, իսկ ավելի ուշ՝ տեխնիկական և հասարակական գիտությունների ոլորտներում [11, էջ 238]:

Ինչպես նշում է Ն. Աբակումովան, կրթության ոլորտում մշտադիտարկումն ի սկզբանե օգտագործվել է որպես սոցիոլոգիական մեթոդներից մեկը: Առաջին հրապարակումները, որ հայտնվեցին 1980-ական թթ. վերջին, մշտադիտարկման կիրառումը կապում էին ուղղակի տեղեկատվության անմիջականորեն կուտակման և կառուցվածքավորման հետ: Նորարարությունների ծավալումը խթանում է մշտադիտարկման տարբեր մոդելների զարգացումը [10, էջ 6]:

Կրթության որակի մշտադիտարկումը կրթության համակարգի կառավարման արդյունավետության բարձրացման և ուսումնական գործընթացների բարելավման կարևորագույն պայմանն է: ԵՊՀ գործունեության կրթական ոլորտում մշտադիտարկում այս կամ այն կերպ միշտ իրականացվել է, մասնավորապես ուսանողական անանուն հարցումների, ուսումնական ստորաբաժանումների և համահամալսարանական տարեկան հաշվետվությունների, ռազմավարական ծրագրերով նախատեսված գործողությունների կատարողականների և այլնի միջոցով:

ԵՊՀ որակի ապահովման կենտրոնի (ՈԱԿ) կողմից, այդուհանդերձ, դեռևս 2011 թ. մշակվել և բուհի գիտական խորհրդի կողմից հաստատվել է գործընթացը կարգավորող համապատասխան փաստաթուղթ՝ ԵՊՀ կրթական ծրագրերի մշտադիտարկման (մոնիթորինգի) և վերանայման կարգ, որը մի քանի անգամ հրապարակվել է նոր խմբագրությամբ (վերջինը հաստատվել է ԵՊՀ գիտական խորհրդի 2023 թ. մարտի 23-ի թիվ 9 նիստում): Կարգի սահմանմամբ՝ «Կրթական ծրագրերի մշտադիտարկումը որակի ապահովման ներբուհական գործընթաց է, որի նպատակն է գնահատել ծրագրերի իրականացման որակն ու համապատասխանությունը ծրագրի սահմանված նպատակներին ու կրթական վերջնարդյունքներին» [7, էջ 6]: Որպես մշտադիտարկման արդյունք՝ կարևորվում է ծրագրի որակի բարելավմանն ուղղված միջոցառումների պլանի կազմումը և սահմանված ժամկետում դրա իրականացումը:

Կրթական ծրագրերի մշտադիտարկում ԵՊՀ-ում առաջին անգամ ձեռնարկվել է 2019/2020 ուսումնական տարում: Չնայած ոչ պատեհ ժամանակահատվածին (հանկարծահաս համավարակի՝ Covid-19-ի և արցախյան 44-օրյա պատերազմի պայմաններում)՝ բուհի համապատասխան կրթական ստորաբաժանումներում իրականացվել է գործող ավելի քան 100 մագիստրոսական կրթական ծրագրերի մշտադիտարկում: Իսկ ահա 2023/2024 ուսումնական տարում մշտադիտարկվել է գործող 50-ից ավելի բակալավրի կրթական ծրագիր: Երկու դեպքում էլ գործընթացը կանոնակարգվել է ըստ նշված փաստաթղթի և բուհի ռեկտորի հրամանի հստակ սահմանված ժամանակացույցով: Մշտադիտարկումը և դրան առնչվող բոլոր գործընթացները կազմակերպվել և համակարգվել են ԵՊՀ որակի ապահովման կենտրոնի կողմից և իրականացվել ուսումնական ստորաբաժանումների (ֆակուլտետ, ինստիտուտ, կենտրոն) կողմից: Գործընթացն իրականացվել է մի շարք գործողությունների համաժամանակյա կամ հաջորդաբար կատարմամբ, որոնք համադրելով՝ կարող ենք պայմանականորեն դասակարգել հետևյալ հիմնական փուլերի՝

1. նախապատրաստական/կազմակերպական,
2. անցկացման/իրականացման,
3. արդյունքների ամփոփման/հաշվետվության ներկայացման:

Նպատակի ու խնդիրների գրագետ առաջադրումը, իրականացման մեթոդաբանության, արդյունքների մշակման և ներկայացման միջոցների սահմանումը կրթության որակի մշտադիտարկման արդյունավետության անհրաժեշտ պայմաններ են: Մշտադիտարկման արդյունավետության համար շատ կարևոր է դրան ճիշտ նախապատրաստվելը: Այս փուլը պատասխանատու և միաժամանակ, կարելի է ասել, ծանր աշխատանքի շրջան է. որոշվում են մշտադիտարկման օբյեկտը և առարկան, ընտրվում և պատրաստվում են անցկացման համապատասխան գործիքամիջոցները, հստակեցվում են ժամկետները և այլն: ԵՊՀ-ում իրականացված և՛ մագիստրոսի, և՛ բակալավրի կրթական ծրագրերի մշտադիտարկումները նախապատրաստվել և անցկացվել են բուհի ԳԽ-ի կողմից հաստատված կարգի պահանջներին և սահմանված ընթացակարգերին համապատասխան, Որակի ապահովման կենտրոնի անմիջական ուղղորդմամբ և աջակցությամբ: Ստորև կանդրադառնանք մասնավորապես բակալավրի կրթական ծրագրերի մշտադիտարկմանը:

Համաձայն սահմանված կարգի և բուհի ռեկտորի հրամանի՝ մշտադիտարկումն իրականացրել են ԵՊՀ համապատասխան ուսումնական ստորաբաժանումները, ուստի կազմակերպական փուլում դրանց ղեկավարները յուրաքանչյուր կրթական ծրագրի համար ձևավորել են 6 հոգուց բաղկացած մշտադիտարկման խումբ, որի ղեկավարը կրթական ծրագրի ղեկավարն է, անդամներից երկուսը՝ դասախոս, երկուսը՝ ուսանող և մեկը՝ գործատու: ՈԱԿ-ը մշտադիտարկմանը նախապատրաստվող բոլոր խմբերի հետ անցկացրել է խորհրդատվական հանդիպումներ, որոնց ընթացքում նրանց ներկայացրել է անհրաժեշտ փաստաթղթային փաթեթները, բացատրել գործընթացին վերաբե-

րող նրբություններ, մասնակիցների հետ քննարկել առանձին դրույթներ, պատասխանել նրանց հարցերին:

Մշտադիտարկման իրականացման արդյունավետության նախապայմաններից մեկը, թերևս, կրթական ծրագրերի ավարտական կուրսերի ուսանողների հետ անցկացված ֆոկուսխմբային հարցումներն են: Թիրախային խմբերը ձևավորվել են կրթական ծրագրերի ղեկավարների երաշխավորությամբ. ընտրվել են հիմնականում բարձր առաջադիմություն ունեցող 8-10 ուսանողներ: Ֆոկուսխմբային հարցումների ընթացքում ուսանողներն անանուն պատասխանել են նախապես պատրաստված և ԵՊՀ մեթոդական խորհրդում քննարկված հարցաշարին՝ կազմված մասնագիտության ընտրությանը, կրթական ծրագրի ուժեղ և թույլ կողմերին, կարևորագույն կրթական վերջնարդյունքների ձեռքբերման աստիճանին, հետազոտական, ինքնուրույն և ավարտական աշխատանքներին, պրակտիկայի անցկացմանը և արդյունավետությանը, դասավանդման, ուսումնառության և գնահատման գործընթացներին, դասախոսական կազմին, ուսումնական միջավայրին և ռեսուրսներին վերաբերող բաժիններում ընդգրկված հարցերից: Կրթական ծրագրերի մշտադիտարկման խմբերը ուսումնասիրել են հարցման արդյունքները և դրանց անդրադարձել համապատասխան զեկույց-հաշվետվությունը պատրաստելիս: Այստեղ արժե համառոտ ներկայացնել մի շարք ծրագրերի սովորողների կողմից վերհանված նույնատիպ խնդիրներին, որոնք մասնավորապես վերաբերում են՝

- ✓ մասնագիտական և ընդհանուր տարբեր դասընթացների բովանդակային կրկնությանը,
- ✓ դասավանդման ոչ արդիական, հնացած մեթոդների (օր.՝ ընթերցվող դասախոսություն) կիրառման և մասնագիտությանն առաջադրվող ժամանակակից պահանջների անհամապատասխանությանը,
- ✓ որոշ դասախոսների (ընդ որում՝ և՛ տարեց, և՛ երիտասարդ)՝ նորագույն տեխնոլոգիաներին չտիրապետելու խնդրին,
- ✓ լսարանների՝ ժամանակակից տեխնիկայով և կահավորմամբ ապահովվածության անհրաժեշտությանը, լաբորատոր պայմանների, սարքավորումների և նյութերի սակավությանը,
- ✓ մասնագիտական պրակտիկայի հետ կապված մի շարք հիմնախնդիրների,
- ✓ օտար լեզուների (հատկապես մասնագիտական) դասավանդման և յուրացման ոչ բավարար մակարդակին, հայերեն մասնագիտական գրականության պակասին և այլ խնդիրների:

Ստացած կրթության արդյունավետությունը մշտադիտարկման միջոցով որոշելու կամ բնորոշելու նպատակով կիրառվել է ևս մեկ գործիք: Ֆոկուսխմբային հարցումների ընթացքում ուսանողներին տրամադրվել են համապատասխան կրթական ծրագրի ուսումնառության վերջնարդյունքների ձեռքբերման գնահատման համար մշակված թերթիկներ, որոնք բովանդակում են տվյալ ԿԾ-ի համար սահմանված առավել կարևոր կրթական վերջնարդյունքները

(հնարավորինս պարզեցված, համառոտ և դյուրընկալելի ձևակերպմամբ): Ուսանողները համապատասխանաբար գնահատել են ինչպես ուսումնառության ընթացքում տրված գիտելիքների և կարողությունների անհրաժեշտությունը ապագա մասնագիտական գործունեության համար, այնպես էլ իրենց ուսումնառության արդյունքում գիտելիքներին և կարողություններին տիրապետելու մակարդակը: Անշուշտ, սա ևս մի գործիք է (ինչպես և ֆոկուսխմբային հարցումները), որի միջոցով հնարավոր է եղել հիմնավոր պատկերացում կազմել ինչպես ամբողջական ծրագրի, այնպես էլ առանձին դասընթացների արդյունավետության վերաբերյալ: Հարցումներն իրականացրել և արդյունքները ՈԱԿ են ներկայացրել ԵՊՀ սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի համապատասխան մասնագետները:

Ցանկացած գործընթացի արդյունավետության համար կարևոր է նաև այն հստակ պլանավորելը և դրան համապատասխան իրականացնելը: ԵՊՀ-ում կազմակերպված մշտադիտարկման դեպքում նշված ուղղություններով աշխատանքներն իրականացվել են սահմանված ստույգ ժամանակացույցով և համապատասխան գործողությունների հերթագայությամբ:

Մշտադիտարկման գործընթացի ավարտին Որակի ապահովման կենտրոնը հավաքագրել է մշտադիտարկման վերաբերյալ հաշվետվությունների փաթեթները, ստուգել դրանց համապատասխանությունը սահմանված պահանջներին, ներքին գնահատական տվել յուրաքանչյուր ծրագրի մշտադիտարկման արդյունքներին, ընդհանրացրել բարձրացված խնդիրները, գործընթացին վերաբերող բացթողումները, ծագած կազմակերպչական, տեխնիկական և այլ բնույթի հարցերն ու դժվարությունները, դրանք ամփոփել և քննարկել մշտադիտարկման խմբերի հետ առանձին-առանձին:

Մշտադիտարկման արդյունքում հավաքագրված տվյալներն ամփոփվել են բովանդակային վերլուծության մեթոդով: Արդյունքների ամփոփման և գնահատման համար հիմք են եղել մի շարք գործոններ, մասնավորապես՝ կրթական ծրագրի մշտադիտարկման խմբի ներկայացրած պաշտոնական գեկույց-հաշվետվությունը, որում առանձին բաժիններով և սահմանված պահանջներին համապատասխան ներկայացվել են այնպիսի ցուցանիշներ և տվյալներ, ինչպիսիք են՝

- **ծրագրի քանակական բնութագիրը**, որում ներկայացված տվյալները վերաբերում են ընդունելությանը և ուսանողների համակազմին, ուսումնական առաջադիմությանը, ծրագրի շրջանավարտներին,
- **ուսանողական հարցումների արդյունքները**, որոնցում ամփոփվել են մշտադիտարկմանը նախորդող վերջին 4 կիսամյակների ընթացքում կրթական ծրագրի բաղկացուցիչ դասընթացների վերաբերյալ հարցումների արդյունքները, ինչպես նաև այդ ժամանակահատվածում ուսանողների կողմից պարբերաբար բարձրացված խնդիրներն ու անընդմեջ ցածր գնահատված դասընթացները,

- **շրջանավարտների բավարարվածության հարցումների արդյունքները**, որտեղ ներկայացվել են նախորդ երկու տարիների շրջանավարտների բավարարվածության հարցումների ամփոփ արդյունքները, որոնք վերաբերում են կրթական ծրագրի համապատասխանությանը մասնագիտական աշխատաշուկայի արդի պահանջներին, ծրագրի բովանդակությանը, դասավանդման մեթոդաբանությանը, ծրագրի որակին առնչվող ու պարբերաբար բարձրացված խնդիրները և այլն,
- **ծրագրի մյուս շահառուների արձագանքը**, որտեղ ներկայացվել են ուսանողների՝ որպես շահառուների հետ անցկացված ֆոկլուսխմբային հարցումների արդյունքները,
- **համագործակցային կապերն ու պրակտիկան**, որտեղ գնահատվել են ծրագիրը սպասարկող ուսումնական այլ ստորաբաժանումների և արտաքին շահակիցների, այդ թվում՝ պրակտիկաների անցկացման վայր հանդիսացող ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների հետ համագործակցության ձևերն ու արդյունքները, մասնագիտական պրակտիկայի արդյունավետությունը,
- **կրթական ծրագրի ուժեղ ու թույլ կողմերը, տարածման արժանի լավագույն փորձը**, որտեղ ներկայացված են ուսանողների և շրջանավարտների հետ անցկացված և ֆոկլուսխմբային հարցումների արդյունքների վերլուծությունների հիման վրա արված եզրակացությունները, ծրագրի ուժեղ ու թույլ կողմերի, արտաքին հնարավորությունների ու վտանգների (SWOT) աղյուսակը,
- **ծրագրի որակի բարելավման (բարձրացման) գործողությունների պլանը**, որտեղ ներկայացվել է նախորդ բոլոր կետերում նշված գործողությունների արդյունքների հիման վրա կազմված միջոցառումների պլանը՝ նախատեսված իրականացնելու հաջորդ երկու ուստարիների ընթացքում: Այն վերաբերում է բարելավման համար նախատեսված ոլորտին, պլանավորված գործողություններին, կատարման պատասխանատուներին և ժամկետին:

Մշտադիտարկված կրթական ծրագրի հետագա գործարկման և արդյունավետության համար էական նշանակություն ունի ծրագրի որակի բարելավման (բարձրացման) գործողությունների պլանի կազմումը՝ ելնելով մշտադիտարկման արդյունքներից: Այդ պլանները ևս համատեղ դիտարկվել-քննարկվել և վերանայվել են: Մշտադիտարկման խմբերը դրանց վերաբերյալ որոշակի կատարողական են ներկայացրել, ինչը և գնահատվել է ՈԱԿ-ի կողմից՝ հիմք ընդունելով սահմանված ժամանակահատվածում իրականացված գործողության կատարումը (չկատարելու դեպքում՝ պատճառը, հիմնավորումը) և արդյունքը:

Մշտադիտարկման արդյունքները ամփոփելով՝ համադրվել են մի շարք ընդհանուր խնդիրներ և մտահոգություններ, որոնք արձանագրվել են գրեթե բոլոր ծրագրերի ֆոկլուսխմբային հարցումների ընթացքում կամ մշտադիտարկման խմբերի կազմած հաշվետվություններում: Դրանք հիմնականում վե-

րաբերում են դասընթացների բովանդակությանը, դասավանդման հնացած մեթոդաբանությանը, գործնական դասաժամերի սակավությանը, մասնագիտական և առհասարակ օտար լեզուների դասավանդման անարդյունավետությանը, պրակտիկայի կազմակերպման և անցկացման գործընթացներում տեղ գտած թերություններին, պրակտիկայի մի շարք վայրերում ուսանողների հանդեպ անբարյացակամ վերաբերմունքին, կրթական ծրագրերի կարևորագույն վերջնարդյունքներին ուսանողների մի մասի չտիրապետելուն, մի շարք դեպքերում հետազոտական բաղադրիչի ոչ արդյունավետ կիրառմանը, լաբորատոր սարքավորումների և անհրաժեշտ նյութերի պակասին, լսարանների՝ ժամանակակից տեխնիկայով պակաս հագեցվածությանը և այլ խնդիրների: Անշուշտ, ամփոփիչ գեկույցներում դրանք դիտարկվել են, որոշ դեպքերում հիմնավորվել են պատճառները, մի շարք դեպքերում պարզապես արձանագրվել են, քիչ դեպքերում էլ անտեսվել են: Այդուհանդերձ, իրականացված մշտադիտարկումը ծառայել է նպատակին. հավաքագրվել և ի ցույց են դրվել կրթական ծրագրերին վերաբերող քանակական և որակական տվյալներ, դասավանդման և ուսումնառության հետ կապված մի շարք խնդիրներ, համապատասխան գործընթացների կազմակերպման աշխատանքներում բացթողումներ, ծրագրերի ուժեղ և թույլ կողմերը, արտաքին հնարավորությունները և վտանգները և այլն: Այդ ամենի հաշվառմամբ կազմվել է «տվյալ կրթական ծրագրի որակի բարելավման/բարձրացման ուղղությամբ ուսումնական ստորաբաժանման (ամբիոնի, ֆակուլտետի, կենտրոնի, ինստիտուտի) ու համալսարանի կենտրոնական վարչակազմի մակարդակով իրականացվելիք միջոցառումների (գործողությունների) պլանը հաջորդ երկու ուստարիների համար» [7, էջ 22]: Դիտարկելով բոլոր կրթական ծրագրերի մշտադիտարկման հաշվետվությունները և համապատասխան բարելավման պլանները՝ ՈԱԿ-ը կազմել է ընդհանրական մի գեկույց, ըստ որի էլ վերահսկողություն է սահմանվում բարելավման պլաններով նախատեսված գործողությունների կատարման նկատմամբ:

Միանգամայն իրավացի են Տ. Բորովկովան և Ի. Մորելը՝ շեշտադրելով, որ մշտադիտարկումը դարձել է կառավարման գործունեության ինքնուրույն ուղղություն, որտեղ տեղի է ունենում չափումների, ուսումնասիրությունների, փորձարկման, ինֆորմատիկայի և կառավարման ինտեգրում: Մշտադիտարկման համակարգը ձեռք է բերել համալիր, ամբողջական բնույթ: Այն ապահովում է մարքեթինգային գործունեության համապարփակ (ունիվերսալ) հնարավորություններ կրթության ոլորտում [11, էջ 73]:

Եզրակացություն: Հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների զարգացումն ապահովող հիմնական ուժը մարդկային ռեսուրսներն են՝ համապարփակ գիտելիքներով և անհրաժեշտ կարողություններով ու հմտություններով օժտված մասնագետները, մասնավորապես բարձրագույն կրթությամբ և համապատասխան որակավորմամբ կադրերը: Նրանց մասնագիտական գիտելիքները, կարողություններն ու հմտությունները ձևավորվում և ամրակայվում են ուսումնառության ընթացքում: Այդ գործընթացների հաջողության գրավականը

ամենից առաջ տվյալ կրթական ծրագրի լավագույնս մշակվածությունը, արդիական ու մրցունակ լինելն է, որոնցով և ապահովվում է մասնագիտական որակյալ կրթությունը: Սույն հոդվածի շրջանակում դիտարկելով ԵՊՀ-ում իրականացված կրթական ծրագրերի մշտադիտարկման գործընթացը (նպատակից մինչև արդյունքներ) և ուսումնասիրելով կրթության արդյունավետության ու որակի բարձրացման խնդիրներին նվիրված մի շարք հեղինակների գիտական աշխատանքներ՝ արել ենք հետևյալ եզրահանգումը. *կրթական ծրագրերը ժամանակի պահանջներին և աշխատաշուկայի պահանջմունքներին համապատասխանեցնելու լավագույն միջոցներից մեկը դրանց մշտադիտարկումն է, որի արդյունքներից էլնելով՝ կարևոր է իրականացնել նաև ծրագրերի պարբերական վերանայում:*

MONITORING AS A GUARANTEE OF QUALITY ENHANCEMENT IN HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION (Using the example of Yerevan State University)

Brutyan Anahit

*PhD of Philology, Associate Professor,
Yerevan State University,
Republic of Armenia,
anahitbrutyan@ysu.am*

Summary

In the continuously evolving and complex system of higher education, effective management and the assurance of high-quality education require constant analysis of ongoing processes within the system, as well as solutions to existing (“permanent”) or newly emerging diverse issues. In this regard, special importance is given to monitoring, which, on the one hand, is viewed as a tool for studying and evaluating the current situation and realities, and on the other hand, as a vital means of obtaining the necessary information to ensure the advancement of the educational institution. Quality monitoring in education is one of the key prerequisites for enhancing the effectiveness of education system management and improving learning processes.

This article attempts to emphasize the role of monitoring in the field of education, particularly in higher education. Using the example of Yerevan State University (YSU), it comprehensively examines and presents the processes of implementing monitoring of study programs (SPs), identifying necessary actions for improving these programs based on the results, and planning and executing measures that ensure the effectiveness of these actions.

Keywords: YSU, monitoring, focus group, quality assurance, Bologna Process, credit system, study program, quality of education.

МОНИТОРИНГ КАК ГАРАНТИЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ (на примере Ереванского государственного университета)

Брутян Анаит

*Кандидат филологических наук, доцент,
Ереванский государственный университет,
Республика Армения,
anahitbrutyan@ysu.am*

Аннотация

Эффективное управление и обеспечение качества образования в постоянно развивающейся и сложной системе высшего образования требуют постоянного анализа процессов,

протекающих в системе, и решения актуальных или различных новых задач. В связи с этим, особое внимание уделяется мониторингу, который, с одной стороны, рассматривается как инструмент для изучения и оценивания текущей ситуации и фактов, с другой стороны, – как средство, для получения необходимой информации для обеспечения развития учебной организации. Мониторинг качества образования является самым важным инструментом для повышения эффективности управления образовательной системой и улучшения учебных процессов.

В статье сделана попытка оценить роль мониторинга системы образования, в частности, в высшем образовании, рассмотрены и представлены процессы осуществления мониторинга учебных программ (УП) и в итоге определения действий, нацеленных на улучшение учебных программ, на планирование и осуществление мероприятий, обеспечивающих их эффективность, взяв за образец Ереванский государственный университет.

Ключевые слова: ЕГУ, мониторинг, фокус-группа, обеспечение качества, Болонский процесс, кредитная система, учебная программа, качество образования.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Harutyunyan Nazik**, Hayastani yev Belarusi bardzraguyn krtuthyan karavarman hamematakan verlutcuthyun, «Krtuthyuny 21-rd darum», Gitametodakan mijazgayin grakhosvogh handes, N 2 (2), YPH, Yer., 2019, ej 80-89.:
2. **Harutyunyan Nazik, Grigoryan Aleksandr**, Krtuthyan zargacman yev vorakavorman khndirneri, «Mankavarjakan mitq», Ye., «Zangak» hrat., 2013, 1-2, 280 ej:
3. **Sargsyan Yu. L., Budaghyan A. S.**, Boloniayi gortcyntacy Hayastanum: Ughecuyc, Yer., Antares, 2008, 74 ej:
4. Bardzraguyn krtuthyun, Bardzraguyn krtuthyan pastathghteri zhoghovatsu, Prak I, HH krtuthyan yev gituthyan nakhararuthyun, Krtuthyan azgayin institut, Yer., 2005, 224 ej:
5. «Bardzraguyn krtuthyan yev gituthyan masin» HH orenqy (Nakhagitsc), <https://www.e-draft.am/projects/7684/about>:
6. YePH zargacman razmavarakan tcragir (2010-2014 tt.), Yer., 2009, 44 ej:
7. ««Yerevani petakan hamalsaran» himnadrami krthakan tcragreri mshtaditarkman (monitoringi) yev veranayman karg, Ye., 2023 (Hastatvatc e «Yerevani petakan hamalsaran» himnadrami gitakan khorhrdi 2023 th. marti 23-i tiv 9 nistum), <http://documentation.yasu.am/wp-content/uploads/2023/03/Monitoring.pdf>:
8. «Krtuthyan masin» HH orenqy (Yndunvatc e Azgayin zhoghovi koghmits 14 aprili 1999 th.), <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=91377>
9. «Hayastani Hanrapetutyan krtuthyan minchev 2030 thvakani zargacman petakan tcragiry hastatelu masin» HH orenqy (Yndunvatc e 2022 thvakani noyemberi 16-in), <https://escs.am/files/files/2023-02-13/24f4e5a9401631c711a946eb640ae734.pdf>:
10. **Abakumova N. N.**, Sistema monitoringa v obrazovanii: uchebnoe posobie. - Tomsk: Izdatel'skiy Dom Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2018. – 140 s.
11. **Bartosh D. K., Gerashchenko T. B.**, Rol' monitoringa v sisteme vysshego professional'nogo pedagogicheskogo obrazovaniya; “Vestnik universiteta”, 2012, 9-1; s. 238–246. Moskva; Izd-vo: Izdatel'skiy dom GUU (Gosudarstvennyy universitet upravleniya). <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-monitoringa-v-sisteme-vysshego-professionalnogo-pedagogicheskogo-obrazovaniya/viewer>

12. **Borovkova T. I., Morev I. A.**, Monitoring razvitiya sistemy obrazovaniya. Chast' 1. Teoreticheskie aspekty: Uchebnoe posobie. – Vladivostok: Izd-vo Dal'nevostochnogo universiteta, 2004. – 150 s.
13. **Voronova N. P., Kanashevich T. N.**, Monitoring kak odno iz usloviy povysheniya kachestva obrazovaniya v vuze; Izd. Adukatsyya i vykhavanne, 2013.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Vtk7ogAAAAJ&citation_for_view=VtkC7ogAAAAJ:aqlVkmm33-oC_t2_39
14. **Kolosova N. N.**, Monitoring kak nauchnyy metod izucheniya kachestva obrazovaniya. Uchebnyye zapiski Krymskogo federal'nogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Sotsiologiya. Pedagogika. Psikhologiya. Tom 2 (68). 2016. № 3. S. 32–36.
15. **Loyko A. G., Nesterenkov S. N.**, Monitoring kachestva vysshego professional'nogo obrazovaniya: problemy i perspektivy // Kachestvo obrazovatel'nogo protsessa: problemy i puti razvitiya = *Quality of the educational process: challenges and ways of development* : materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Minsk, 30 aprelya 2021 g. / Belorusskiy gosudarstvennyy universitet informatiki i radioelektroniki ; redkol.: Yu. E. Kuleshov [i dr.]. – Minsk : BGUIR, 2021. – S. 135.
16. **Turtkaraeva G. B.**, Monitoring kak metod otsenki i izmereniya kachestva obrazovatel'noy deyatel'nosti; Vestnik PGGPU, Seriya N 1. Psikhologicheskiye i pedagogicheskiye nauki. 2014:
<https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-kak-metod-otsenki-i-izmereniya-kachestva-obrazovatelnoy-deyatelnosti/viewer>:

Получено: 09.04.2025

Received: 09.04.2025

Рассмотрено: 11.04.2025

Reviewed: 11.04.2025

Принято: 18.04.2025

Accepted: 18.04.2025

© The Author(s) 2025

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Comercial 4.0 International License